

SZABÓ MAGDA
(1917. október 5 – 2007. november 19.)

SOLTÉSZ MÁRTON

Két „szakmabeli”

ADALÉKOK A KIRÁLY ISTVÁN–SZABÓ MAGDA-VONAL TÖRTÉNETÉHEZ

„S ha fel is merül a kérdés: jogos-e ennyire egyéni befogadói élmények felől, ennyire szubjektíven, már-már önéletrajzszerűen nézni egy-egy művet: Kosztolányitól veszem az igazoló érvet.”

(*Király István*)¹

Nehéz és kockázatos vállalkozás a huszadik század eszmei áramlatairól, tömegmozgalmairól és az ezek bűvkörében élő-alkotó individuum sorsáról önmagukban szólni. Így a '45 utáni magyar irodalom története sem épülhet másra, mint viszonyok és viszonyulások, hatások, ellenhatások és kölcsönhatások aprólékos vizsgálatára. A filológia napjainkban tapasztalható örömteli reneszánsza ráadásul éppen azt mutatja: elsősorban gondosan jegyzetelt-bevezetett forrásokra van szükség ahhoz, hogy egy-egy korszak atmoszférája, s az általa kitermelt-meghatározott személyiség vonzásainak-választásainak háttere hozzáférhetővé váljék. Most, hogy Király István naplója² az olvasók kezébe került, s Szabó Magda századik születésnapját tematikus folyóiratszámok, kiállítások és megemlékezések sorával méltóképpen megünnepeztük, kétségkívül közelebb kerültünk e két életmű – egyúttal két életút és életrecept – megértéséhez. Ám ahhoz, hogy az analízis által meghódított, jelenleg foltszerűen elhelyezkedő területek közt láthatóvá váljanak a szintézishez szükséges kapcsolódási pontok, bizony újabb filológiai vizsgálódásokra van szükség.

*

Író és irodalomtörténész hőseink útja – mai ismereteink szerint – 1945 márciusában metszi először egymást. Király ekkor Cégénydányádról, szülei Szamos-menti falujából, az alvág nyomorától, az éhezés és kiszolgáltatottság infernójától bénultan érkezik Debrecenbe, ahol orvos bátyja praktizál. Miután állásért jelentkezik, a berettyóújfalusi gimnáziumot jelölik ki számára munkahelyül. Szabó Árpád klasszika-filológus közbenjárására végül mégis Juhász Géza mellé kerül a tankerületi főigazgatóságra – ahonnét Szabó Magda, „a későbbi író” (ekkor egy nagyon szép, fiatal tanárnő)³ épp átmenőben van az akkor még Debrecenben tar-

¹ KIRÁLY István, *Kosztolányi: Vita és vallomás*, Bp., Szépirodalmi, 1986, 20.

² KIRÁLY István, *Napló 1956–1989*, szerk. SOLTÉSZ Márton, s. a. r., jegyz., KATONA Ferenc, SOLTÉSZ Márton, T. TÓTH Tünde, ford. KATONA Ferenc, bev. KIRÁLY Júlia, KIRÁLY Katalin, SOLTÉSZ Márton, utószó BABUS Antal, Bp., Magvető Kiadó, 2017 (Tények és Tanúk).

³ „A háború vége”: *Beszélgetés Kabdebó Lóránttal* = KIRÁLY István, *Útkeresések*, Bp., Szépirodalmi, 1989, 393.

tózkodó minisztériumba.⁴ A két életpálya e korai metszéspontja első pillantásra érdektelen adatnak tűnik, ám amint az Király egy 1981-es leveléből kiderül, a futó ismeretségnél jóval mélyebb szálak fűzhettek egymáshoz a két fiatal. A nyolcvanas évek elején az ELTE tanszékvezető professzora rendhagyó szemináriumok tartására kéri egykori ideálját, s amikor az szépírói kötelezettségeire hivatkozva haladékat kér, a következő elmés ríposzttal nyugtázza sorait: „Nem nyugszom bele, hogy második leánykérésemre is elutasító, nemleges választ kapok. Most sokkalta makacsabb leszek, mint amilyen 35 esztendővel ezelőtt (sajnos) voltam.”⁵

A főtiek fényében egyfelől különösnek tetszhet, másfelől nagyon is érthető, hogy Király sem kritikát, sem tanulmányt nem írt soha Szabó Magda művészetéről. Az életmű szövegtengerében kutatva mindössze egyetlen utalást találni: 1975-ben, egy Garai Gábornak adott interjúban – mások mellett – az *Ókút* szerzőjét is a móríci írói magatartás örököséként említi az irodalomtörténész.⁶ De mintha egyébként is csupán a hetvenes évek közepétől válnék szorosabbá kettejük emberi-szakmai kapcsolata, amely ekkor már kevésbé érzelmi, sokkal inkább szellemi köteléket jelent. Persze, ha megnézzük e két, számos tekintetben eltérő alkatú s gondolkodású értelmiségi '45 utáni pályáját, a viszonyukban megfigyelhető érisi, átalakulási folyamatot nagyon is természetesnek fogjuk találni.

*

Jabloneczay Lenke és Szabó Elek lánya 1945-ben még a kormányvonattal, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium frissen kinevezett filmügyi referenseként érkezik meg Debrecenből a romos Budapestre; 1949 végére azonban, a koncepciók perek időszakára megritkul körötte a levegő. Természetes, hogy a cívis, kálvinista költőnek Rákosi regnálása idején nem terem babér. Az újrakezdés naiv hite, a Vilma királynő úti villalakás és a Bóka-titkárság idilli periódusa hamar elszáll,⁷ hiszen a debütáló verseskötetek, a *Bárány* (1947) s a *Vissza az emberig* (1949) nyomán odaítélt Baumgarten-díjat Révai elvtárs utasítására néhány órával a kiosztás után visszaveszik, s azonmód továbbadják – méltóbb személynek. A Magyarok riadt segéd-szerkesztőjét férjével, az író, műfordító és filológus Szobotka Tiborral együtt, kit ekkorra már eltávolítanak a Rádióból, rövid úton osztályidegennek bélyegzik, s örülhet a házaspár, ha tanárként megkeresi napi betevőjét. Jól érzékelteti a költő korabeli lelkiállapotát *A madár fiaihoz* című, ajánlása szerint „Újholdbeli barátainak” írott verse. „Mégy, fürtös fák hajolnak

⁴ Anélkül, hogy kétségbe vonnánk Király visszaemlékezésének hitelét, csupán jelezzük, hogy Juhász Géza és Szabó Magda között – amint erre Bakó Endre nemrég megjelent tanulmánya pontosan rámutatott – egy kellemetlen végű liezon miatt már az 1942–43-as tanévben megszakadt az aktív munkakapcsolat. Az íróntól Hódmezővásárhelyt tanított – s csupán 1945 elején tért vissza Debrecenbe, hogy onnét áprilisban a minisztériummal együtt Pestre induljon. – Lásd erről: BAKÓ Endre, *Szabó Magda sírba vitt titkai: Avagy kompenzációk és elhallgatások az életműben* = B. E., *Ágak és hajtások*, Miskolc, Felsőmagyarország, 2014, 268–271.

⁵ Szabó Magda 1981. november 5-én kelt levelének tanúsága szerint (MTA KIK Kt. Ms 2212/124.) ekkor *Meráni fiú* című drámája köti le, a következő szemeszterre azonban már ígéri magát. Király István válaszlevelének végén a datálás: 1981. december 3. (MTA KIK Kt. Ms 2192/423.)

⁶ *Írószobám: Beszélgetés Garai Gáborral* = KIRÁLY István, *Irodalom és társadalom*, Bp., Szépirodalmi, 1976, 455. Az irodalomtörténész értékelését visszaigazolják Tarján Tamás 1980-as sorai: „Ahogy az egész mű [a *Kígyómarás*] jellegében, légkörében ott vibrálnak a Móríci Zsigmond alkotásaira jellemző vonások, úgy ez a nyelvezet is mintha az ő írói gyakorlatához igazodna.” – TARJÁN Tamás, *Hic sunt leones* = T. T., *Kortársi dráma: Arcképek és pályarajzok*, Bp., Magvető, 1983 (Elvek és Utak), 113.

⁷ Vö. SZABÓ Magda, *Koncentrikus körök* = Sz. M., *Kívül a körön*, Bp., Szépirodalmi, 1980, 509.

lépteidre, / egy iskolás se tudja, hogy ki vagy. / Gyűlölt munkádhoz azonos ütemben / feszülsz másokkal, mint a gályarab.” S itt kapcsolódhatunk egy másik költeményhez, amely pontos lenyomata annak, hogyan viszonyult a kor és saját értékrendje által hallgatásra kényszerített költő a neofita pályatársakhoz 1949 decemberében. „Verset kívántok tőlem? Elkeverjem / egyforma hangotokkal hangomat? / Nem félték, hogy a rím nagyot csikordul, / akár a sínről billenő vonat, / s mit karban énekeltek annyi éve, / nem vág a szentének? Uramfia! / Költők, mi lesz, ha én is dalba kezdek, / és megbomlik a konzonánca?” (*Az Írószövetség felhívására*)⁸

Csupán '56 után, egészen pontosan 1958 tavaszán jelentkezhett újra – ekkor már prózaíróként, *Freskó* című regényével.⁹ „Azt hitték, elhallgattam – emlékezett vissza 1975-ben az Új Írás hasábjain –, pedig csak a férjemen és a szüleimen kívül nem mutattam senkinek, mit csinállok, és műfajt váltottam, mert fuldokoltam már a saját verseim keserves világában.”¹⁰ Érdekes árnyalattal gazdagítja e képet Nagy Péter, a Szépirodalmi Kiadó akkori igazgatója, aki kéziratért látogat el az íróhoz az '53-as kormányprogram utáni megennyhült légkörben. „Szabó Magda [Weöresnél is] nehezebb eset volt: mint az újholdasok általában, sértődöttségéből akkor még morális piederstált csinált, csak arra lett volna hajlandó, hogy a Debrecen ostromáról-felszabadulásáról szóló elbeszélő költeményével jelentkezéék újra. Én erre hajlandó is lettem volna, csak minimális változtatásokat kértem – inkább a szóhasználatban, mint a lényegben –, de erre sem volt hajlandó. Lehet, hogy neki volt igaza: így tudott igazi feltúrással visszavonulni az irodalomba '57 után, a regényeivel.”¹¹

Király negyvenes években megtett belső útját, amely – saját szavainak tanúsága szerint – a nihilizmustól a pátoszig ívelt,¹² utóbb a kommunista pártba történő belépésével kapcsolta össze. Mint ismeretes, Lakatos Imre, ez a tehetséges, ám annál könyörtelenebb mefiszto vitte be '45 februárjában útját kereső barátját az MKP-ba. S a „becsvágyó fiatalembert” az új hatalom hamarosan „a Csillag című folyóirat szerkesztői székébe röptette” – írja róla egykori hallgatója, Veres András, majd hozzáteszi: a szerkesztő „utóbb szívesen büszkélkedett azzal, milyen jelentős műveket sikerült megmentenie, de arról nem beszélt, hogy ezzel szemben hány jelentős művet kaszált el politikai szempontokra hivatkozva.”¹³

Még legnagyobb ellenfele, Nagy Péter is elismerte, hogy '54 végén, '55 elején Király „csoda teljesítményt produkált. Teljesen légüres térben szerkeszteni tudott egy folyóiratot, amelyben igazán nagy színvonalengedményeket nem tett”.¹⁴ Ugyanakkor tény, hogy az újholdasokkal és osztályosaikkal kíméletlenül leszámolt. Mándy Ivánról, Határ Győzőről és Barát Endréről például – Márton László és Vári György korántsem túlzó értékelése szerint – „a

⁸ A verseket a költő *Szüret* című gyűjteményes kötetének végéről, annak *Megtalált versek az ötvenes évekből* című ciklusából idézzük: SZABÓ Magda, *Szüret: Összegyűjtött versek 1953–1967*, Bp., Európa, 2005, 319–323.

⁹ Csupán a rend kedvéért jegyezzük meg, hogy *Ki hol lakik* címmel már 1957-ben megjelent Szabó Magdának egy képes gyermekkönyve – igaz, e színes leporellót általában nem tekintik írói életműve szerves részének.

¹⁰ SZABÓ, *Koncentrikus körök... i. m.*, 515.

¹¹ NAGY Péter, *Levelek Piroskának*, MTA KIK Kt. Ms 2588/1., kéziratban, 398. (Az anyag zárolt – a vonatkozó szövegrészt az örökös engedélyével közöljük.)

¹² „A háború vége”... i. m., 401.

¹³ VERES András, *Hinni muzsáj! Király István naplójáról*, Magyar Narancs, 2017/22. (június 1.), 35.

¹⁴ CSÁKI Judit, KOVÁCS Dezső, *Rejtőzködő legendárium: Fejezetek egy kultúrpolitikus sorstörténetéből*, Bp., Szentanú, Szépirodalmi, 1990, 222.

legbutább lukácsista kifogásokkal” megtűzdelte, „feljelentésszerű recenzió”-t közölt a *Csillag* egyik 1948-as számában.¹⁵ Nemes Nagy Ágneset ugyancsak megsértette, amikor – mint utóbb, pirulva idézte – a költő az ötvenes évek fojtott légkörében föltette neki a kérdést: „mondja meg, mit csináljak én most, menjek el tűzoltónak? – Mire rávágta, igen, menjen el tűzoltónak”.¹⁶

Utóbb mindezért súlyos árat fizetett. Miközben Reményi Béla 1956. július 10-i írószövetségi felszólalásában a korszak politikai okokból mellőzött, perifériára szorított művészeinek hosszú névsorát Szabó Magdával kezdi,¹⁷ Király feje felett már javában gyülekeznek a viharfellegek. A szövetség szeptember 17-i közgyűlésén, Sándor András felszólalása nyomán azután ki is robban a botrány, s a már májusban vesztét érző szerkesztőt kíméletlenül elsodorják a gúny és a gyűlölet sötét hullámai.¹⁸ Beszédes adat, hogy az '56 őszén–telén, végső elkeseredésében Királyhoz forduló Pilinszky János utóbb úgy emlékezett e lépésére: „felhívtam magát az ördögöt”.¹⁹

Még hosszan folytathatnánk a sort. Ám a kritikus-szerkesztő tevékenységének súlyát és tovagyűrűző hatását minden tanúvallomásnál ékeesebben jelzi, hogy az újabb és újabb cikkekben, tanulmányokban, korszak-monográfiákban és forrásközlésekben rendre fölbukkan a neve. Hogy most csupán a legfrissebb példát említsük, az *Élet és Irodalom* egyik 2016-os számában két helyütt is szerepel. Csehy Zoltán Gergely Ágnes verseivel kapcsolatos elmarasztaló ítéletét idézi a költő *Két szimpla a Kedvesben* című memoárregényéből,²⁰ Földes Anna pedig Szabolcsi Miklóssal párban említi a „vaskalapos” redaktort.²¹

*

Visszatérve azonban a Király–Szabó-viszony alakulásában megfigyelhető, a negyvenes évek végétől a hetvenes évek elejéig húzódó üresjáratú periódushoz, igazat kell adjunk Hafner Zoltánnak, aki már egy 2006-os előadásában rámutatott, hogy az Újhold nemzedéke számára

¹⁵ „A bírálatra kiválasztott három regény, ha a *Csillag* rövid kritikái közt foglalkoznánk velük, a »Ne olvassa el« rovatba kerülne. Mi az oka, hogy mégis részletes bírálatot írunk róluk? A rossz könyvek egy kissé mindig körtünetek. Mutatják, milyen betegségek lappanganak a társadalom szervezetében. A kritikának nemcsak az a feladata, hogy keresse a fejlődés útját, el kell zárnia a járhatatlan utakat is, a jövő érdekében rá kell mutatnia a fejlődést veszélyeztető, bujkáló betegségekre.” – KIRÁLY István, *Három regény – három körtünet*, *Csillag*, 1948/2., 54. Márton László és Vári György bírálatait lásd: DARVASI Ferenc, *Köztünk vagy: Beszélgetések Mándy Ivánról*, Bp., Corvina, 2015, 70, 184.

¹⁶ *Rejtőzködő legendárium... i. m.*, 62.

¹⁷ *Gyorsírói jegyzőkönyv a pártszervezetnek 1956. július 10-én tartott taggyűléséről = Írók lázadása: 1956-os Írószövetségi jegyzőkönyvek*, kiad. STANDEISKY Éva, Bp., MTA ITI, 1990 (Irányított Irodalom), 223.

¹⁸ Vö. KIRÁLY, *Napló... i. m.*, 21–25. Király egy Szabó B. Istvánnak adott 1987-es interjúban (Alföld, 1989/8.) elmondta, hogy Sándor András ominózus felszólalásában azt vágta a fejéhez: a *Csillag* számára közlésre leadott novellája megjelenés előtt Rákosi kezébe került, minek következtében a szöveg nem jelenhetett meg, s őt állásából elbocsátották. Király szerint a kérdéses novellát az ő tudta nélkül Méray Tibor, a *Csillag* akkori szerkesztője juttatta el Rákosihoz. Méray ott ült a Közgyűlés elnökségében Sándor felszólalása alatt, de nem jelezte, hogy ebben az ügyben ő volt a felelős szereplő. Sándor András felszólalását, valamint Molnár Géza és Gergely Mihály hozzászólásait lásd: *Írók lázadása... i. m.*, 283–285, 344–345, 354–355.

¹⁹ HAFNER Zoltán, *Az Újhold tagjai 1956-ban = Irodalom a forradalomban*, szerk. ANGYALOSI Gergely, Bp., Universitas, 2008, 112.

²⁰ CSEHY Zoltán, *Örök viharban*, *Élet és Irodalom*, 2016/42 (október 21.), 20.

²¹ FÖLDES Anna, *Csoóri Sándor és az Irodalmi Ujság*, *Élet és Irodalom*, 2016/42 (október 21.), 12.

„csak valamikor a '70-es években értek véget az úgynevezett »ötvenes évek«,”²² És nem csak számukra. 1956 és '89 között vezetett naplója (az ismeretlen eredetű hiátusok dacára) pontos képet ad arról, milyen helyzetben s lelkiállapotban kényszerült vállalni a Kortárs szerkesztését a jelzett időszakot a hatalom oldalán át-, meg- és túlélő Király. „Helyes-e olyan területen dolgozni, ahol az ember nem szereti az embereket, s nem szeretik őt sem?” – teszi fel a keserű kérdést 1961 decemberében a szerkesztői állások fölött diszponáló Aczél Györgynek.²³

Végül, a párt iránti kötelességeire hivatkozva, természetesen vállalja a munkát – s a Kortársban sorra közli Szabó Magda írásait is.²⁴ A figyelem tehát – függetlenül a szerkesztő helyzetétől és megítélésétől – a '45 és '75 között eltelt bő három évtizedben is töretlen Király részéről, noha naplójának 1961. január 24-i bejegyzése egyúttal kétségtelen distanciát tükröz. Egy írószövetségi estet követően – mint írja – „Szabó Magdával, Juhász Ferivel megiszunk a körúton egy feketét. Üres és meddő együttlét: nincs közös témánk, mondanivalónk.”²⁵ Két évvel később, 1963. november 25-én, a Szovjetunióban járva ugyanakkor följegyzi: „Egy leningrádi kislánnyal Szabó Magda szeretettette meg Magyarországot”.²⁶ Bár sem a népi írók köréhez tartozó Juhással, sem az újhidas Szabóval nincs ekkoriban közös cél és közös nyelv, Király fontosnak tartja mindkét apró eseményt, s rögzíti is őket a korszak mérlegét megvonni vágyó irodalomtörténész, a szépirodalom alakulását érzékenyen figyelő kritikus tollával. Ennél tovább azonban nem merészkedik. Könyvtárában megvan ugyan Szabó Magda hatvanas-hetvenes években megjelent kötetei közül az *Eleven képét a világnak* (Magvető, 1966), az *Ókút* (Magvető, 1970) és *Az őz* (Szépirodalmi, 1975) – dedikációt egyikben sem találunk.²⁷ Levelezésüknek az irodalomtörténész hagyatékában ránk maradt első szövegemléke 1978-ból származik.

*

Áttekintvén e töredékes voltában is becses levélanyagot, meg kell állapítsuk: ha kritikát, esszét, tanulmányt nem is írt Király, az írónővel folytatott levelezésében ott lapul az életmű értelmezésének grandiózus kísérlete. S mert ebben az intim, személyközi műfajban, e sok évtizedes kapcsolat keretei közt nincs sem szükség, sem mód a gondolatok átideologizálására, a közös tapasztalati valóság meghamisítására, nincs (mert nem is lehet) jelen a tehetségét kezdettől háttérbe szorító ideologikus, esetenként közvetlenül osztályharcos optika s a Királyműveket bénító-mérgező „vörös farok”, végül, ha mégoly homályosat is, de képet kapunk arról a szabad és szubjektív (elsőként talán az 1986-os Kosztolányi-könyvben megnyilvánu-

²² HAFNER, I. m., 113.

²³ KIRÁLY, *Napló... i. m.*, 76.

²⁴ *Leleplezés*, Kortárs, 1962/8., 1179–1205; „Áldott legyen emléke!”, Kortárs, 1962/12., 1805–1808.; *Hullámok kergetése*, Kortárs, 1962/11., 1625–1641.; *Perc az időben (Angliai útinapló)*, Kortárs, 1962/6., 891–902.; *Hullámok kergetése*, Kortárs, 1963/1., 96–101.

²⁵ KIRÁLY, *Napló... i. m.*, 71.

²⁶ *Uo.*, 106.

²⁷ Az információért kollégámat, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményének könyvtárosát, Éger Gábort illeti köszönet.

ló²⁸) értelmezőről, aki e nagy formátumú, bár kétségkívül terhelt személyiség legszimpatikusabb alteregója volt.

Míg ugyanis a hatvanas évek meghatározó érzése a mondanivaló szorító hiánya, a hetvenes évtizedbe lépve ennek épp az ellenkezőjét figyelhetjük meg. A létező, s lassanként megáporodó – „individualizálódó”, „prowesternizálódó”, „rekapitalizálódó”, erkölcsi-ideológiai és kulturális értelemben mind jobban fellazuló – szocializmusból való belső kiábrándulás, valamint az eredeti tanokhoz való ösztönös visszatérés és a kényszeres megújítás kettős vágya hajtja ekkor a pesti bölcsészkar legendás professzorát. Ez a hév tartatja vele a vácrátóti vitára okot adó *Hazafiság és internacionalizmus* című előadást,²⁹ ez íratja vele az ötvenes évek vívmányait elfogadtatni vágyó, utóbb széleskörű felháborodást kiváltó, *A szocialista esztétikáról – egy disszertáció kapcsán* című tanulmányt,³⁰ s minden bizonnyal ugyanez a tenni akarás, ez a mind krónikusabbá hevülő szocializmusvágy kapcsolja össze őt a hetvenes évtizedben (újra) Csoóri Sándorral, Juhász Ferencsel,³¹ Sütő Andrással és Szabó Magdával is. Agárdi Péter hívta fel a figyelmemet, hogy a rokon, több ponton érintkező világképek közös tengelye éppen az lehet, amit 1973-as előadásában Király kurucos-szabadságharcos hagyományként összegez, de amelyet nevezhetnénk akár militáns kálvinista patriotizmusnak is. Hasonló szemléleti alapállás tükröződik Szabó Magda *Kiálts, város!* (1971) és *Az a szép, fényes nap* (1976) című drámáinak írói alapanyagában is. Historikus nemzetszemléletnek nevezhetnénk ezt az attitűdöt – melyhez szenvedélyes protestáns moralizáló üzenetek, s egyfajta patetikus retorika társul.

S a kölcsönös figyelem azután, amely kapcsolatuk során mindvégig töretlen marad, '78-tól aktív baráti-kollegiális párbeszédévé szélesedik. „Este megnéztük Szabó Magda darabját, a *Régimódi történetet* – írja naplójába Király 1978. március 17-én.³² – A regény mélyebb volt. A darabból hiányzik az irónia, hiányzik a filozófia. Itt mindössze egy rokonszenves női figura van. Ezért a karakterért érdemes megnézni a darabot.”³³ Két nappal később levél érkezik az írónőtől, melyben kifejti: „nagyon jólesett, hogy családotul ott láttalak a színházban. Nemigen tudtunk beszélgetni, de azt hiszem, jól értelmeztem a hallgatásodat, és a darab se jelentett csalódást.”³⁴ Tegyük hozzá: a levél nem csupán a köszönet jegyében íródott. Szabó Mag-

²⁸ KIRÁLY, *Kosztolányi... i. m.* (Lásd még Angyalosi Gergely kritikáját a könyvről: Irodalomtörténeti Közlemények, 1986/6., 705–710.)

²⁹ Király István, *Hazafiság és internacionalizmus: A szocialista hazafiság és a magyar szabadságharcos hagyományok*. A tanulmány első formájában az MTA közgyűlésén 1973. május 7-én hangzott el; közölve: *Magyar Tudomány*, 1973/6., 345–362. A teljes szöveget a *Kortárs* 1973. évi 7., 8. és 9. számai közölték; kötetben: Király István, *Hazafiság és forradalmiság*, Bp., Kossuth, 1974, 133–217. A tanulmány heves vitát váltott ki akadémiai és egyéb fórumokon, így a sajtóban is (ezekről Király 1974-es kötetének végjegyzetei pontos áttekintést adnak: uo., 355–366.).

³⁰ Király cikke eredetileg Szerdahelyi István *A magyar esztétika története, 1945–1975* című kandidátusi disszertációjának opponensi véleménye volt: *A szocialista esztétikáról – egy disszertáció kapcsán*, *Kritika*, 1976/10., 11–14.; később *Kultúra és politika* című 1987-es kötetében is.

³¹ Levelezésüket lásd: MTA KIK Kt. Ms 2202/434–441. (Juhász–Király), valamint MTA KIK Kt. Ms 2189/210–212. (Király–Juhász).

³² Szabó Magda: *Régimódi történet* a Madách Színházban. Premier: 1977. december 16., rendezte Lengyel György.

³³ KIRÁLY, *Napló... i. m.*, 584.

³⁴ Szabó Magda levele Király Istvánnak, h. n., 1978. március 19., MTA KIK Kt. Ms 2212/122.

da megküldte egyúttal frissen elkészült Tolsztoj-cikkét is a Király által szerkesztett *Szovjet Irodalom* számára.³⁵

S amint lassankint lehullnak a sztálinista béklyók, elhamvad az ifjú kritikust jellemző Saint-Just-i tűz, úgy értékelődnek fel Király számára a közös gyökerek. Példa erre az irodalomtörténész 1980. június 17-i levele, melyben az *Erőnk szerint* című drámakötetet köszöni meg. „Úgy látszik, a Tiszántúl, Debrecen azonos történet szemléletet sugall. Akik innen jöttek, akiknek gyökerei ebbe[n] a múltba[n] nyúlnak el, azok számára szabály: a »nyugat ellen nyugatot hoz[z]« adys törvénye.³⁶ Talán ezért is maradnak a Te hőseidhez hasonlóan – kissé mindig hazátlanok. A »keletiek« számára túlságosan nyugtalanok, modernek, »nyugatosok«, a »zsíros« Debrecenben, a debreceni Magyarországon így nem lehetnek otthon. A »nyugatosok« számára viszont túlzottan keletiek, túlzottan kötődnek, gyökérrel élnek. Így ott is hazátlanok, de épp így képviselik – és Te ezt nagyon jól mutatod be – a történelemben megszületni vágyó igazi Magyarországot.”³⁷ Hasonló értelemben üdvözi Király a *Megmaradt Szobotkának* tiszteletpéldányát is: „olyan jó érezni – könyvedet lapozva –, hogy vannak emberek, akik tudják mindazt, ami stílusban, írni tudásban, regényszerkesztésben mai és modern, de akik emberi érzéseikben igazak, mélyek – konzervatívak. Ezen azt értem, hogy hagyományos, átöröklött emberi kötöttségeket halálosan komolyan vesznek. Ez a Te erőd, ez a modernség, amely mögött ott van mindig, a rohanó technika korában is az ősi Debrecen.”³⁸

Szabó Magda és Király István lelki-szellemi közössége azonban a nyolcvanas évekre mélyül el igazán, amikor a *Béla király* 1983. decemberi bemutatója³⁹ nyílt, demonstratív kiállításra indítja a pesti professzort. Bár a Béla-trilógia befejező részét helyel-közzel már elismeri a kritika, *A meráni fiút* Zappe László keményen megbírája,⁴⁰ s a jószerivel egyetlen dicséző cikk szerzőjén, Nagy Péterén kívül⁴¹ majd minden kritikusa fanyalogva fogadja a darabot.⁴² *A csata* című második rész még hevesebb ellenérzéseket indukál. A Rajk András és Varjas Endre bírálatai fölött szomorkodó írónőt Király az alábbi levélben vigasztalja, s biztosítja egyúttal az általa választott műfaji és szemléleti út helyességéről.

Színházi előadásokon általában a tapssal fejezem ki a véleményemet. Nem szoktam külön köszönőlevelet írni. Most viszont mégis meg kell tennem ezt. Nagyon örültem darabodnak. Örültem neki három okból is. Mindenekelőtt azért, mert végre megint egy írói mű, amely az emberi léleknek azt az éhségét, amelyet a magam részéről közösségéhségnek nevezek, ismét ki akarja elégíteni. Szükség

³⁵ SZABÓ Magda, [Az író csodája: Válasz szerkesztőségi kérdésre], *Szovjet Irodalom*, 1978/9., 88–89.

³⁶ Utalás Ady Endre *Utálatos, szerelmes nációm* című költeményének alábbi versszakára: „Most pedig jöjj, jó magyarság, / Nomádságnak szabad élte, / Nyugat ellen Nyugatot hozz / S csörtesz új erőt a vérbe: / Sokáig nem tarthat ez a zavar.

³⁷ Király István levele Szabó Magdának, Budapest, 1980. június 17., MTA KIK Kt. Ms 2192/422.

³⁸ Király István levele Szabó Magdának, Budapest, 1983. június 2., MTA KIK Kt. Ms 2192/424.

³⁹ Szabó Magda: *Béla király* a Madách Színházban. Premier: 1983. december 9., rendezte: Lengyel György.

⁴⁰ ZAPPE László, *A meráni fiú: Szabó Magda drámája a Madách Színházban*, Népszabadság, 1980. március 12., 7.

⁴¹ NAGY Péter, *Szabó Magda: A meráni fiú*, *Kritika*, 1980/5., 34.

⁴² Szabó Magda táviratban köszönte meg nemzedéktársa kritikáját: „draaga peeter elefaant jo szot nem felejt plaane ha eloezoelig megtapostaak boldogsaagaaban suevegeet lengeti holtig haalaas inasod a szakmaaban / szabo magda”. – Szabó Magda levele Nagy Péternek, Budapest, 1980. május 21., MTA KIK Kt. Ms 2614/132.

van arra, hogy ne csak mint önmagunk, de mint egy nemzet tagjai is éljünk. S a Te darabod ezt az élményt adta meg. Éreztem, hogy egy nemzet része vagyok.

Örültem másrészt azért, mert hitelesen tudtál patetikus lenni. Szeretem a pátoszt. Pátosz, azaz szenvedély nélkül nincs igaz emberség. Bánt az a depatetizálás, amely korunkban folyik. De tudom azt is, milyen nehéz egy annyi csalódáson, illúzióvesztésen átment korban hittet, pátosszal szólni. Te értesz ehhez. Darabodban van egy megkapó, hiteles, ironizált pátosz. Egy iróniával ellentéteztet, s így meggyőzővé tett hit, lelkesedés. Okos lelkesedés.

Végül örültem darabodnak azért, hogy az igazi irodalom is felmutat nemcsak kiégett, de emberi embereket. S nem adja azt oda teljesen albérltetbe a lektúrnek és a ponyvának. Németh László volt talán az utolsó, aki mert és tudott olyan embereket mutatni, akiknek van oromtermészete. Te is ezt tetted. Köszönet érte.

Mindezt azért írom meg, mert nagyon megkavart, amit a színházban hallottam Tőled. Lehetetlenség, hogy a kritika bátorítás helyett elbátortalanítson ilyen feladatokra vállalkozó írókat. Szeretném, ha éreznéd, nem vagy egyedül, nagyon-nagyon sokan együtt vagyunk Veled és drukkolunk Neked!⁴³

Meglehetősen soká, újév januárjáig várat magára az író válaszsa, amely azonban újabb árnyalatokkal gazdagítja e kettős portrét. „Úgy látszik, úgy vagy az én életemben komputerializálva – írja Királynak –, hogy valahányszor légalapáccsal engem fejbe vernek, Te is ordítasz egy nagyot. Nem először történik, de épp olyan jólesik, mint akkor régen. Nem tudom, mennyire érvényes számodra, ha azt írom: »Fizesse meg a Sebaóth Úristen«, de igazán kívánom. Elfelejteni pedig éppúgy nem fogom, ahogy egyéb hajdani kiállításaidat sem felejtettem el.”⁴⁴ A Király-Szabó-vonal ötvenes évekbeli történetének rekonstruálásához ugyan meglehetősen kevés adat áll rendelkezésünkre, ez a levél sejtetni enged, hogy címzettje a legveszedelmesebb időkben is kiállt egykori ideáljáért, hogy sosem feledkezett meg róla, mire kötelezik őt a közös gyökerek, s a szintén közös ifjúkori hitek és illúziók. Ezt a hűséget az író rendszeres munkával s könyvküldemények sorával hálálta meg. Levelezésük utolsó időszakából szinte csak köszönőlevelek maradtak ránk. '84 januárjában a Szovjet Irodalomnak írott Gogol-cikket,⁴⁵ májusában, majd '86 júliusában Szobotka Tibor egy-egy könyvét köszöni meg az irodalomtörténész.⁴⁶

*

Egyetlen láncszemet emeltünk ki mindössze a tárgyalás kronologikus menetéből. Tettük ezt azzal a szándékkal, hogy az alább teljes terjedelmében közlésre kerülő, a *Régimódi történet* első kiadása kapcsán született, tanulmányigényű Király-levelet önálló alkotásként vehesse szemügyre olvasó és kutató. Csupán egy-két érdekesebb kapcsolódási pontra hívnánk föl a figyelmet, mielőtt átnyújtjuk e becses dokumentumot. Egészen pontosan a levél zárlatának két központi terminusát – az *illúziót* és a *provinciálizmust* – állítanánk reflektorfénybe, hiszen ezek azok az alapfogalmak, amelyeket mondanivalójának összegzésekor Király egy önreflexív gesztus keretében mérlegre tesz. „Hátha ilyen illúziókban élők, provinciálisan látók, gya-

⁴³ Király István levele Szabó Magdának, Budapest, 1983. december 19., MTA KIK Kt. Ms 2192/425.

⁴⁴ Szabó Magda levele Király Istvánnak, Budapest, 1984. január 2., MTA KIK Kt. Ms 2212/125.

⁴⁵ SZABÓ Magda, [Az író csodája: Vallomás Nyikolaj Gogolról], Szovjet Irodalom, 1984/4., 122–140.

⁴⁶ Király István levele Szabó Magdának, Budapest, 1984. január 10., MTA KIK Kt. Ms 2192/426. (a Gogol-cikkről); Király István levele Szabó Magdának, Budapest, 1984. május 22., MTA KIK Kt. Ms 2192/427. (SZOBOTKA Tibor, *Hazugság – Száműzetésben*, Bp., Magvető, 1984.); Király István levele Szabó Magdának, Budapest, 1986. július 24., MTA KIK Kt. Ms 2192/428. (SZOBOTKA Tibor, *Erényes emberek*, Bp., Magvető, 1986).

nútlanok vagyunk mindannyian – írja –, s ott élünk valahol saját Kismester utcánkban, olvasva a magunk *Jön a rozson át-ját*, s egyszer majd belőlünk is ki kell hogy szakadjon a szó: a végzet ellen semmit sem tehetek?”

Mármost Király naplóján vörös fonálként húzódik végig a küzdelem a dezillúzió, a depotetizálás és a deheroizálás ellen. A pozitív hős, a nyugati irodalom által kultivált nagybetűs válságot feloldó, határokon átívelő, „nembeli” humanizmus örök diadala, a dicső oromtermészet igénye kezdettől az illúzióhoz, az elvont ideák világához kapcsolja őt. Tünetértékű bizonyítéka ennek, amikor 1964. december 19-én, Jean-Paul Sartre *Az Ördög és a Jóisten* című darabjának Thália-féle bemutatóját⁴⁷ értékelve a következőket írja naplójába: „Miért kavart meg annyira az est? Mert a hitem (vagy frázisaim?) ellen irányult. A legfőbb mondanó, ahová kifuttatom mindig pátoszom: ember, ez a szó büszkén hangzik;⁴⁸ milyen nagyszerű a nagykorúvá vált, saját sorsát vállaló ember. S íme, itt: a kétely. Nem illúzió-e ez a hit? Nem szörnyű jószág-e az ember; képes lesz-e a saját sorsával valamire menni? Reménytelen lényegében ez az út is. Jobban számba kellene venni a hiteink mögött rejlő árnyakat, mert különben illúzióvá lesz a hit. De az árnyak felmérése nem vezet-e nihilizmushoz vagy cinizmus-hoz? Hol válik el a hazug illúziók nélküli élet a kiábrándult, szkeptikus élettől?”⁴⁹ A gorkiji patetikus, illúzióvezérelt alapállás megingása ez a sartre-i világképzés átható dezilluzionizmusával szemben. Utójátéka annak a még nagyobb s elkeseredettebb elvi közelharcnak, amelyet az ’56-os eseményeket forradalomként üdvözlő Sartre *Les Temps Modernes*-beli cikkével⁵⁰ folytatott a naplóíró 1957 februárjában.⁵¹

Ami a provincializmust illeti, egészen más ott a helyzet. Király egy 1974. augusztus 30-i naplójegyzete szerint „Aki utazik, nem lehet többé provinciális. Az utazás – harc a provincializmus ellen. Ez a kis nemzetek problémája: utazó nemzetekké kell válniuk, ez az egyetlen lehetőség arra, hogy megmentsek önmagukat a provincializmustól.”⁵² Ám a provincializmus Király szótárában sokkalta ambivalensebb fogalom az illúziónál. Van ugyan némi negatív vonatkozása, ez kétségtelen, mégsem egyértelműen száműzendő jelenséget takar. Sőt! A napló 1984. május 29-i bejegyzése szerint „A provincializmus: mindig patetikuság, a pátosz szerepeltete.”⁵³ S ha most felidézzük e ponton Király 1983-as, a *Béla király* bemutatója kapcsán kelt sorait („Pátosz, azaz szenvedély nélkül nincs igaz emberség”), arra a meglepő következtetésre jutunk, hogy ugyanaz a provincializmus, amely a hatvanas–hetvenes évek internacionalista lázában égő, a Szovjetunió után tucatnyi európai országot végiglátogató Király számára még legyőzendő (vagy legalábbis ellensúlyozandó) nemzeti tehertétel, a nyolcvanas évek tudós tanára számára már egyfajta lelki szükségletet jelent.

A nyomokban már érintett nagy kiábrándulási folyamat negyedik állomása ez: (1) az ötvenes évek harcok hitét s bukását, valamint (2) a hatvanas évek szovjet orientációjú kádári újrakezdését követő (3) hetvenes évekbeli megtisztulás- és megújulásvágy rezignált elenge-

⁴⁷ Jean-Paul Sartre: *Az Ördög és a Jóisten* a Thália Színházban. Premier: 1964. szeptember 26., rendezte Kazimir Károly.

⁴⁸ Utalás Makszim Gorkij *Éjjeli menedékhely* című darabjának alábbi szakaszára: „Ember! Ez a szó büszkén hangzik! Tisztelni kell az embert, nem sajnálni!”

⁴⁹ KIRÁLY, *Napló... i. m.*, 128–129.

⁵⁰ Jean-Paul SARTRE, *Le Fantôme de Staline*, *Les Temps Modernes*, 1957/129–130. (Janvier), 577–697.

⁵¹ KIRÁLY, *Napló... i. m.*, 35–36.

⁵² KIRÁLY, *Napló... i. m.*, 339.

⁵³ *Uo.*, 670.

désének periódusa. Úgy tűnik: a nyolcvanas évtized elsősorban a gyökerekhez való visszatérés, az ifjúkori vonzások és választások újragondolása jegyében, többek között a korai Szabó Dezső-rajongás megvallásával és lényegének higgadt számbavételével telik. E lelkiállapot egyik legjellemzőbb (s egyúttal legszívemarkolóbb) megnyilvánulása a napló 1987. július 9-i bejegyzése. „Befejeztem Kosáry könyvének olvasását. Címe: *A történelem veszedelmei*.⁵⁴ Kosáry nagyon művelt. Három vagy négy nyelven beszél és olvas. Könyve ennek ellenére zavar engem. Nem csak azért, mert mindig szarkasztikus, ironikus, amikor arról a hagyományról beszél, amelyben én nevelkedtem: a protestáns, nemzeti, erdélyi hagyományról. Ez az ő számára csak provincializmus, nyakas, makacs provincializmus.”⁵⁵

*

A királyi életút vége közismert. A harcot fel nem adó, utolsó leheletéig szocialistaként és párttagként küzdő tudós belerokkan, majd belepusztul a rendszer bukásába, melynek fölépítésére, őrzésére és tisztán tartására életét tette fel. No de térjünk most vissza 1978 szeptemberéhez – amikor az életút utolsó két szomorú stációja még csupán sejtelem. Amikor az irodalomtörténeti pályát tervező Szabó Magdának a gimnazistaként írói álmokat dédelgető Király István a *Régimódi történet* ígézetében azt írja: „Csodáltalak, mint »szakmabelit«.” Mert hogy – teszi hozzá – „Így kellene művelődéstörténetet írni. Így kellene levelekből, naplókából, emlékezésekből rekonstruálni tudni a múltat.” Nem kétséges ugyanis, hogy Mikszáth, majd később Németh László és Ady kapcsán Király ugyanerre a teljességre törekedett. S talán pályája végén született Kosztolányi-könyvével el is jutott az alkata és tehetsége diktálta maximumig.

⁵⁴ KOSÁRY Domokos, *A történelem veszedelmei: Írások Európáról és Magyarországról*, Bp., Magvető, 1987.

⁵⁵ KIRÁLY, *Napló... i. m.*, 766.